

Saha Türklerinin *Kııs Debeliye Oloñxosunda* Yer Alan Kahramanlar ve Yer Adları Üzerine Bir İnceleme

An Analysis on the Heroes and Place Names Mentioned in
Kııs Debeliye Oloñxo of Sakha Turks

Araş. Gör. Dr. Doğan Çolak¹

Başvuru Tarihi: 23.12.2019

Kabul Tarihi: 24.06.2020

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Saha Türkleri çok zengin bir destan geleneğine sahiptir ve bu geleneği günümüzde de yaşatmaya çalışmaktadırlar. Günlük yaşamda dahi destanlar ve destanlarla ilgili unsurları görmek mümkündür. Oloñxo olarak adlandırılan destanların sayısı tam olarak tespit edilmemekle birlikte oldukça fazla olduğu söylenebilir. Bu destanlardan biri de başkahramanı kadın olan Kııs Debeliye destanıdır. Kııs Debeliye destanı, Saha Türklerinin destan geleneğinin hem ahlaki hem estetik değerlerini içinde barındıran bir destandır. Kadın başkahraman Kııs Debeliye, Sahalar için önemli bir figürdür.

Kııs Debeliye, esasında Yukarı Dünya’da yaşıyor olmasına rağmen, destanda Orta Dünya’ya sürgün edilir ve orada yaşamını sürdürür. Orta Dünya halkının başı sıkıştığında yardımına başvurduğu önemli bir kahramandır. Destandaki diğer bir önemli kahraman ise Çugdaan Buxatur’dır. Ülkesi, kötü başkahraman olan Saraxana Küükenñik’in evlatları tarafından işgal edilip yağmalanınca önce kendi başına ona karşı savaşır, başarılı olamayınca Kııs Debeliye’nin yardımına başvurur.

İncelenen metinde yer alan altmış bir kahramandan on beşi insanoğlu olup geriye kalan kırk altısı ise mitolojik özellik gösteren kahramanlardır. Yirmi beş yer adından da biri gerçek dünyayla ilişkili olup kalan yirmi dördü mitolojik yer özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Saha Türkleri, Destan (Oloñxo), Kııs Debeliye Buxatur, Kahraman, Yer Adları*

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, dcolak@nevsehir.edu.tr / dogan_colak@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3331-7496

Abstract

Sakha Turks have a very rich tradition of epic and they have been trying to keep this tradition alive today. It is even possible to see epics and elements related to epics in everyday life. Although the number of epics called oloñxo is not exactly determined, it can be said to be quite a lot. One of these epics is the epic of Kıs Debeliye of which protagonist is female. Kıs Debeliye is an epic that embodies both moral and aesthetic values of the epic tradition of Sakha Turks. The heroine, Kıs Debeliye, is an important figure for Sakhas.

Although Kıs Debeliye lives in the Upper World, she is exiled to the Middle Earth in the epic and continues to live there. She is an important heroine whom the people of Middle-earth ask for help when they are in trouble. Another important hero in the epic is Çugdaan Buxatır. When his country is occupied and plundered by the sons of the antagonist, Sarashan Kuukenikik, he fights against him alone but when he fails, he asks for the help of Kıs Debeliye.

Fifteen of the sixty personas in the studied text are human beings, and the remaining forty-six are heroes with mythological features. Only one out of twenty-five place names mentioned in the text is related to the real world, and the remaining twenty-four are mythological places.

Keywords: *Sakha Turks, Epic (Oloñxo), Kıs Debeliye Buxatır, Hero/Heroine, Place Names*

Giriş

Günümüzde destan geleneklerini sürdüren Türk boylarından olan Sahaların bu gelenekte zengin bir birikime sahip oldukları görülmektedir. Sahalar, bu birikime sahip çıkmak adına ciddi bir bilinç ortaya koymaktadırlar. Destanlara verilen önemin göstergesi olarak, Saha Yeri'nde sadece destanların sahnelendiği, dünyada eşine az rastlanan *oloñxo* tiyatrosu örnek gösterilebilir. Bunun yanı sıra “*Oloñxo Bölgesi*” projesi üzerine çalışmalar devam etmektedir. Bu proje ile destanlarla ilgili resim, heykel ve 3D görüntüleriyle daha birçok çeşitli aktivitelerin yer alacağı büyük bir kompleks hayata geçecektir. Ayrıca Saha Yeri'nde, 2010 yılında, destanlar üzerine ilmî faaliyetlerde bulunan **Oloñxo Araştırmaları Merkezi** açılmıştır. Bu durum, destanlara verilen önemin ne denli büyük olduğunu ortaya koymaktadır.

Saha destan geleneğinde yer alan destanların sayısı tam olarak tespit edilmemiştir. Bununla birlikte destan sayısının oldukça fazla olduğu söylenebilir. Ergun, Yakut İlimler Akademisi arşivinde 130'dan fazla destan olduğunu kaydetmiştir (Ergun, 2013, s. 18). Yıldız ise Saha Dili, Edebiyatı ve Tarihi Bilimsel Araştırmalar Enstitüsünün verdiği envanter bilgilerine göre, folklor arşivinde 184 destan olduğunu belirtmiştir (Yıldız, 2015, s. 234). Gömeç ise destanların 150 tam metni ve 80'den fazla kısa özetinin olduğunu söylemiştir (Gömeç, 2003, s. 371). İşte bu destanlardan biri de başkahramanı kadın olan *Kıs Debeliye* destanıdır.

1941 yılının Haziran-Temmuz aylarında, gazeteci Stepan Konstantinoviç Dyakonov, *oloñxohut* Nikolay Petroviç Burnaşov'dan *Kıs Debeliye* isimli destanı derlemiştir. Bu destan ilk olarak SSCB'nin Sibirya şubesine bağlı Yakut Bilim Merkezi tarafından yayınlanıp arşivlenmiştir

(Komisyon, 1993, s. 326). Dyakonov, kaydı, 21x33 cm ebatlarındaki bir deftere mor mürekkepli bir kalemle yazmıştır. Bu kayıt işlemi yaklaşık bir ay sürmüştür (Komisyon, 1993, s. 289). Sonrasında, Novosibirsk'te **Pamyatniki Folkloru Naradov Sibiri İ Dalnego Vostoka** isimli seri içerisinde **Yakutskiy Geroičeskiy Epos Kus Debeliye** adlı çalışma yayınlanmıştır (1993). Bu çalışmanın giriş kısmını N. V. Emelyanov ve R. T. Petrov kaleme alarak destan ile ilgili 16 sayfalık bir inceleme yapmışlardır (Komisyon, 1993, s. 9-25). A. P. Rešetnikova ise destanın müziğine dair bilgilere yer verdiği “Muzıka Yakutskih Olonho” başlıklı bölümü kaleme almıştır (Komisyon, 1993, s. 26-69).

Bu çalışmada Saha Türklerinin *Kus Debeliye Buxatur* isimli destanında yer alan kahramanlar ve yer adları, iki ayrı başlık hâlinde ele alınmıştır. İlk olarak olay örgüsü anlatılarak destanın konusu hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde kahramanlar ve yer adlarıyla ilgili önce genel bilgiler verilmiş, sonrasında kahramanın ve yerin metindeki konumu ve işlevleri üzerinde durulmuştur. Kahraman ve yer adları alfabetik olarak sıralanmış; maddelerin metinde hangi dizede geçtiği, madde sonunda dize numarası verilmek suretiyle gösterilmiştir. Kahraman ve yer adlarının metinde kaç defa geçtiği maddenin en sonunda köşeli parantez içerisinde belirtilmiştir.

Olay Örgüsü

Kus Debeliye, esasında Yukarı Dünya'da yaşıyor olmasına rağmen, destanda Orta Dünya'da sürgün olarak yer alır. *Kus Debeliye* kadın kahramandır ve destanda olumlu bir roledir. Orta Dünya halkının başı sıkıştığında yardımına başvurduğu önemli bir kahramandır.

Destandaki diğer bir önemli kahraman ise *Çugdaan Buxatur*'dır. O, Orta Dünya'dan *Acına Baay Toyon* ve *Ecine Baay Xotun*'un oğlu, destanda insanoğlunu ifade etmek için kullanılan *Ayu* kabilesi kahramanlarından biridir. Ülkesi *Saraxana Küükennik*'in evlatları (beslemeleri) tarafından işgal edilip yağmalanınca önce kendi başına ona karşı savaşır, başarılı olamayınca *Kus Debeliye*'nin yardımına başvurur.

Destanın olay örgüsündeki kötü başkahraman *Saraxana Küükennik*'tir. O, kötü ruhların ve kahramanların mensup olduğu Aşağı Dünya mensuplarını ifade eden *Abaahı* kabilesinden, meşhur *Arsan Duolay*'in en küçük kızı olarak bilinir. *Saraxana*, Orta Dünya'da, Batı Sibirya'da çok güzel bir yer görür ve burayı beğenerek buraya sahip olmak ister. Durumu derhâl gelip babası *Arsan Duolay* ve annesi *İnneli Balay*'a anlatır. Ancak babası *Arsan Duolay* onun bu isteğini günahlarının daha çok artacağı, kendilerine rahat verilmeyeceğini söyleyerek reddeder. Bunun üzerine *Saraxana*, anne ve babasına Orta Dünya'da kimseye zarar vermeyeceğini, hiçbir şeye dokunmayacağını söyleyerek yemin eder. Sonra *Abaahı* kabilesinin yaşlıları olaya müdahil olur ve *Saraxana*, üç küçük kardeşiyle birlikte Orta Dünya'ya girme izni alır ve oraya yerleşir. Ancak hemen ardından ettiği yemini unutarak kardeşlerinden Yukarı Dünya'dan *Kürüö Ceñke*'in, Orta Dünya'dan *Sabiya Baay Xotun*'un ve Aşağı Dünya'dan *Timir Temelekeen*'in yeni doğmuş bebeklerini kaçırmalarını ister. Daha sonra bu bebekler *Saraxana* tarafından beslenip büyütülerek birkaç gün gibi kısa bir sürede on yaşını doldururlar. Bu çocuklar, on yaşında oldukça güçlü bir yapıya sahip olurlar. *Saraxana*, Yukarı Dünya'nın oğluna *Kün Erili Buxatur*,

Orta Dünya'nın oğluna da *Urgunúk Baatır* adını verir. *Saraxana*, Yukarı ve Orta Dünya'nın çocukları da dahil olmak üzere onları açgözlü ve kötü birer karakter olarak yetiştirir. Öyle ki, Yukarı ve Orta Dünya'nın çocukları, içlerindeki hunharlık ve kötülük duygusunun etkisiyle saldırganlaşırlar. *Saraxana*'dan zorla *Çugdaan Buxatur*'ı ve onun ülkesini öğrenirler ve *Çugdaan Buxatur*'ın ülkesini talan edip yağmalarlar.

Ülkesinin yağmalandığını gören Orta Dünya bahadırı *Çugdaan Buxatur*, bu iki oğlanın karşısına çıkar. Onlara önce bu yaptıklarının yanlış olduğunu, esasında onların da *Ayu* kabilesinden olduklarını söyler ve yaptıkları hatadan vazgeçmelerini ister. Onu dinlemeyen oğlanlarla üç gün üç gece savaşıyan *Çugdaan Buxatur*, üçüncü günün sonunda oğlanları öldüresiye döver. Bunun üzerine oğlanlar üçüncü kardeşleri olan Aşağı Dünya'nın oğlunu yardıma çağırırlar. Yapıca diğer iki oğlandan daha güçlü olan Aşağı Dünya'nın oğlu gelerek *Çugdaan Buxatur* ile ölümcül bir dövüşe tutuşur. Uzun bir süre sonra yenilemeyen ikili ayrılarak daha sonra tekrar karşılaşmak üzere kavgalarına son verirler. Bu sırada Orta Dünya'nın oğlu giderken *Çugdaan Buxatur*'ın kız kardeşini de kaçıtır.

Evine dönen *Çugdaan Buxatur*, anne ve babasından kız kardeşinin kaçırıldığını öğrenir. Anne ve babası *Çugdaan Buxatur*'a, bu beladan tek başlarına kurtulamayacaklarını, daha önce hiç görmedikleri ama namını duydukları *Kus Debeliye*'den yardım istemeleri gerektiğini söyler. Bunun üzerine *Çugdaan Buxatur* çok uzun, zorlu ve tehlikeli yolları aşarak soluğu *Kus Debeliye*'nin yanında alır.

Kus Debeliye önce *Çugdaan Buxatur*'a sitem eder. Zira sürgünde olduğu süre boyunca *Ayu* kabilesinden kimse onun yanına gelmemiştir; ilk gelen *Çugdaan Buxatur* ise ondan yardım dilemektedir. Uzun uğraşlar sonucunda *Çugdaan Buxatur*'ın güzel sözleriyle ikna olan *Kus Debeliye*, kendilerine yardım etmesi için kız kardeşi *Aan Axtaliya*'yı da çağırır. Nihayetinde *Çugdaan Buxatur*, *Kus Debeliye* ve *Aan Axtaliya* bir araya gelir. *Aan Axtaliya* ilk önce ablasına bu olayın kendilerini ilgilendirmediklerini, karışmamaları gerektiğini anlatsa da *Kus Debeliye* onu ikna eder ve üçü birlikte silahlarını kuşanarak savaşın yapılacağı alana giderler.

Kus Debeliye Aşağı Dünya'nın oğluyla, *Çugdaan Buxatur* Orta Dünya'nın oğluyla, *Aan Axtaliya* da Yukarı Dünya'nın oğluyla eşleşerek savaşmaya başlarlar. Uzun savaş devam ederken *Kus Debeliye*, kardeşi *Aan Axtaliya*'nın çok fazla yara aldığını fark eder ve onun derhâl savaş alanını kaçarak terk etmesini ister. Savaş alanından uzaklaşmaya çalışan *Aan Axtaliya*, Yukarı Dünya'nın oğlu *Kün Erili*'nin ani bir hareketiyle yakalanacağı sırada, *Kus Debeliye*'nin hapisten serbest bıraktığı *Eriede Bergen* yetişir ve *Aan Axtaliya*'ya yardım eder. *Kus Debeliye* de o sırada savaş alanında peyda olan *Soluk Baatır*'ın yardımıyla Aşağı Dünya'nın oğlunu yener. *Kus Debeliye*, *Çugdaan Buxatur* ve *Eriede Bergen Buxatur*'a evlerine gitmelerini söyleyerek Yukarı ve Aşağı Dünya'nın çocuklarını sırtlayarak oradan uzaklaşır.

Kus Debeliye, söğüt ağacının dallarına astığı oğlanları döverek içlerindeki kötülüğü temizler. Oğlanlar yeniden doğmuş gibi, bugüne kadar yaşadıklarını hatırlamayan *Ayu* bahadırları olup çıkarlar.

Saraxana tüm bu olanları öğrendikten sonra üç kardeşini de yanına alarak kaçar.

Kus Debeliye, daha sonra Orta Dünya'nın oğlu ile *Çugdaan Buxatur*'ın kız kardeşini evlendirir. Sonrasında *Kus Debeliye*, *abaahılar* tarafından yağmalanmış ülkenin yeniden inşası için üç gün üç gece Yukarı Dünya'nın en üst katında yaşayan, Tanrı *Ürüñ Aar Toyon*'a yalvarır. *Ürüñ Aar Toyon* bunun üzerine *Kus Debeliye*'ye yardım etmesi için şaman *Aytalun*'ı gönderir. Şaman *Aytalun*'nın duasıyla ülke eski görkemli ve güzel günlerine döner.

Kus Debeliye bu sefer güzel bir ev inşa etmek için Yukarı Dünya'nın yedinci katında yaşayan üç ilahlardan/ruhlardan biri olan *Cılğa Xaan Toyon*'dan yardım ister. *Cılğa Xaan Toyon* yedi yetenekli ustasını göndererek *Kus Debeliye*'nin istediği evi inşa ettirir. Bu evi de evlendirdiği Orta Dünya'nın oğlu ile *Çugdaan Buxatur*'ın kız kardeşine verir.

Uzun bir süre sonra, *Kus Debeliye*'nin yolu *Çugdaan Buxatur*'ın ülkesinden geçer. *Çugdaan Buxatur*, *Kus Debeliye*'nin namına, ona teşekkür etmek için bir toy düzenler. Yedi gün yedi gece süren bu toyun ardından *Kus Debeliye*, *Çugdaan Buxatur*, *Ecine Baay Xatın* ve *Acına Baay Toyon* ile vedalaşarak evine döner ve destan burada son bulur.

Kus Debeliye destanı, Saha destanlarının en önemli örneklerinden biridir. Bu destanın çok yönlü bir hikâyesi vardır. Ahlaki, estetik özellikleri ve epik unsurlarının çeşitliliği yönünden Saha destanlarının bütün özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Kadın başkahraman *Kus Debeliye*, Sahalar için önemli bir figürdür (Komisyon, 1993: 326). *Kus Debeliye* ve diğer kahramanların özellikleri şu şekildedir:

Kahramanlar

Sahaların zengin bir mitolojik dünyası vardır. Yukarı Dünya ruhların ve ilahların; Orta Dünya insanoglunun; Aşağı Dünya *abaahı* olarak adlandırılan kötü ruhların yaşadığı yer olarak düşünülmektedir (Aleksyev, 2012: 3). Bu mitolojik dünyanın en belirgin izlerine destanlarda rastlanılmaktadır. Saha destanları genellikle Aşağı Dünya ruh veya bahadırlarının, Orta Dünya insanlarına veya Yukarı Dünya ruh veya bahadırlarına musallat olması neticesinde çıkan olaylar etrafında şekillenmiştir. Çalışmanın esasını teşkil eden *Kus Debeliye* isimli metin de bu olayların yoğun olarak yaşandığı Saha destanlarından biridir. Bu çalışmada yer alan kahramanlar incelenirken iç içe geçmiş bulunan üç dünyanın kahramanları tasnif edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, kahramanlar Orta Dünya Kahramanları, Yukarı Dünya Kahramanları ve Aşağı Dünya Kahramanları olmak üzere mekân bazlı bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu mekân sınıflandırmaları kendi içerisinde kahramanların özelliklerine göre çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır.

Yukarı Dünya Kahramanları

Bu çalışmada ilahlar ve ruhlar aynı başlık altında ele alınmıştır. Bunun nedeni, Türkiye'deki araştırmacıların Saha ilahlarının aslında birer ruh olduğu görüşünde olmalarıdır. Bu araştırmacılardan Pervin Ergun, Sibirya *Türklerinin Destanlarında İyeler* isimli eserinde konuyla ilgili olarak şu yorumda bulunmuştur: "Bu alanda çalışma yapan gerek batılı ve Rus,

gerekse yerli pek çok araştırmacı, Türk kültüründeki iyeleri “ilah” ya da “ilahe” olarak nitelendirdikleri için Türklerde çok ilahlı bir inanç sisteminin varlığına hükmedilmiştir. Bu hüküm, iyeleri ilahlar inancının halk hafızasında kalan hatıraları olarak görmekten kaynaklanmış olmalıdır.” (Ergun, 2019: 18). Bu yoruma karşılık Sahaların ilah ve ruhları ayrı ayrı ele aldıklarının altını çizmek gerekmektedir. Ancak Sahaların inanç sisteminin birer ürünü olan bu ilahlar ve ruhlar arasındaki ilişkiler oldukça karmaşıktır. Çalışmanın konusunun doğrudan Sahaların inanç dünyası olmaması nedeniyle tartışmalar üzerinde ayrıntılı şekilde durulmamış, Sahaların kabulleri esas alınmıştır. Tasnifte, yukarıda da belirtildiği üzere ruhlar ve ilahlar aynı başlık altında ele alınmış, ancak açıklamalarda her kahramanın özelliği, yani ruh mu yoksa ilah mı olarak nitelendirildiği ayrıca belirtilmiştir.

Destanda yer alan Yukarı Dünya kahramanları şunlardır:

Başkahraman

Kus Debiliye Buxatur: Destanın başkahramanıdır. Yukarı Dünya ilahları tarafından Orta Dünya’da sürgün olarak yaşar. Merhametli biridir. *Çugdaan Buxatur*’ın kabilesinden hiç kimsenin o güne kadar onu ziyaret etmemesine ve sadece başlarına bir bela geldiğinde kendisine müracaat edilmesine kızsada onlara yardım etmeyi kabul eder. 1897, 2164, 2318, 2501, 2641, 2759, 3049, 3294, 3539, 3605, 3711, 3761, 3961, 3980, 4035, 4083, 4137, 4327, 4387, 4496, 4525, 4620, 4652, 4663, 4888, 4312, 1816, 2222, 2347, 2416, 2604, 2764, 2888, 2984, 3193, 3228, 3617, 3648, 3998, 4422, 4609, 4791, 4921, 4312, 2823 [45]

Yardımcı Kahramanlar

İlahlar/Ruhlar

Ayuhıt: Ev hayvanlarının ve insanoğlunun koruyucu ruhlarının veya ilahlarının genel adıdır. Saha inancın göre dokuz katlı Yukarı Dünya’nın birinci katında yaşar. Birden fazla *Ayuhıt* var olup her birinin farklı bir görevi vardır (Fedorov, 2011: 7-8). *Ayuhıtlar* insanlara kadın olarak görüldüğünden bütün *ayuhıtların* kadın olduğu düşüncesi yaygındır. *Ayuhıt Xatın* veya *Ayuhıt Xotun* (Kadın *Ayuhıt*) adlandırmalarının da bununla ilgi olduğu düşünülebilir. Metinde *Saraxana*’nın, Orta Dünya’ya gitmek için anne ve babasına yalvarırken yaptığı konuşmada ve kaçırıp büyüüttüğü çocuklarına yaptığı konuşmada, *Kus Debiliye*’nin duasında ve çeşitli tasvirlerde adı geçer. 350, 1151, 822, 4057, 4058, 4550 [6]

Ayuhıt Xatın: Bkz. *Ayuhıt*. 4553, 4825, 4712, 2207, 2424, 1687, 4006 [7]

Ayuhıt Xotun: Bkz. *Ayuhıt*. 1052 [1]

Ayü Xaan: Bkz. *Ürüñ Ayu Toyon* 1870 [1]

Çımarıttar Cılğa Xaan Toyon: İnsanların kaderini belirleyen ruh veya ilahdır. Metinde *Çımarıttar Cılğa Toyon* ve *Cılğa Toyon* şeklinde de geçer. *Soluk Baatır*’ın konuşmasında ve *Kus Debiliye*’nin dualarında adı yer alır. 3665, 4324, 4071, 4072, 4473 [5]

İeyiexsit: *Ayuhıt* gibi insanları, atları ve boynuzlu hayvanları koruyan dişi ruhların ve ilahların genel adıdır. Saha inancına göre dokuz katlı Yukarı Dünya’nın ikinci katında yaşar. Yedi *ieyiexsit* var olup her birinin farklı bir görevi vardır (Teris, 2012: 48). Metinde ismi sıkça ve

genellikle tasvirlerde geçer. 1189, 215, 2427, 3104, 3269, 348, 4061, 4062, 448, 569, 825, 1690, 4877, 2210, 4009, 4828, 825, 1690, 2427, 1001, 39, 3983, 4281, 4610, 477, 820 [26]

İlbis: Hunharlık ve savaş ilahıdır. “İlbis Xaan diye de adlandırılır. ...Çocukları da vardır. Onlar da savaş ruhudur. Oloñxolarda bahadırın yardımcısı konumundadır. Bunlar, bahadırın ruhunu yükseltmekte ve kanlı savaşları başlatmaktadırlar. Bazı oloñxolarda İlbis’in bahadırın silahına girdiği ve silahı daha korkunç hâle getirdiği de anlatılır. Oloñxolarda savaştan önce şamanların bahadır için bunlardan yardım dileme ayini yaptığı anlatılır.” (Emelyanov, 2016: 90). Metinde *Kus Debeliye*’nin *Kün Erili*’yi kötülüklerden arındırdıktan sonra onun başına gelen olayları anlattığı pasajda adı zikredilir. 3894 [1]

İlbis Kuha: Savaş ilahı *İlbis (Xaan)*’ın kızı, savaş ve ölüm ilahesidir. “Saha İnanç sisteminde savaş, kıskançlık, rekabet, düşmanlık, katliam, intihar ve vakitsiz ölüm ilahesinin adıdır. Savaş tanrıçasıdır. ...zamanla babası İlbis Xaan’ın yerini aldığı için İlbis Xaan’ın adı hemen hemen unutulmuş gibidir. İlbis Kuha’ın sürekli savaş ve kan dökülmesini istemesi, oloñxoculuk geleneğinde onun abaahılar kategorisinde anılmasına sebep olmuştur. O, bu özelliğinden dolayı üç kamburlu demir karga şeklinde bir canavar olarak tasavvur edilmektedir.” (Ergun, Zakharov ve Gavriilyev, 2017: 42). Metinde *Kuo Kustuktay*, *Obottoox Urdus Xotun*, *Uot Soluonñay*, *İlbis Xotun* isimleriyle de anılır. Bahadırların savaşının anlatıldığı tasvirlerde ismi sıkça zikredilir. Bir kere de savaşın sonlarına doğru *Kus Debeliye*’nin dualarında adı geçer. 1595, 3376, 3154, 2118, 3283 [5]

İlbis Xotun: Bkz. *İlbis Kuha* 2045 [1]

Kuo Kustuktay: Bkz. *İlbis Kuha* 3158 [1]

Kün Toyon: Yukarı Dünya Ayularının başıdır ve *Kus Debeliye*’nin dualarında adı geçer. 4049, 4463 [2]

Kürüo Ceñke: *Kün Cöhögöy*’ün eşidir. Metinde *Saraxana Küükennik*’in emri ile kız kardeşi *Itık Kıpsıydaan* tarafından kaçırılan *Kün Erili Buxatur*’ın babasıdır. 469, 546 [2]

Kün Cöhögöy: At ve aygırların koruyucu ilahıdır. Diğer bir adı *Cösögöy Ayı Toyon*’dur. *Ayuhıt*’tan farklı olarak *Cösögöy* eril bir varlık sayılır. Bazen insanlara, açık renkli ve yüksek sesle kişneyen aygır suretinde görünür. Metinde *Saraxana Küükennik*’in emri ile kız kardeşi *Itık Kıpsıydaan* tarafından kaçırılan *Kün Erili Buxatur*’ın babasıdır. 1154, 468, 545 [3]

Kürüo Cöhögöy Toyon: Bkz. *Kün Cöhögöy* 4551 [1]

Obottoox Urdus Xotun: Bkz. *İlbis Kuha* 2047 [1]

Ohol Uola: Savaş ve katliamın kana susamış iyisi; savaş ilahıdır. *İlbis Kuha* gibi savaşın üzerine kana susamışlık duygusu serper, tutku ve öfkeyi alevlendirir. Destanda bahadırlar savaşırken on yaşında çocuğa dönüşerek savaş alanını dokuz günde bir yıkar. 1596, 3163, 3377, 3286, 2120 [5]

Uluutuyar Uluu Toyon: Yukarı Dünya’dan *abaahı* kabilesinin kurucusudur ve Saha mitolojisinin en karmaşık figürlerinden biridir. *Olonxolarda Ürüñ Ayı*’nın kardeşi, insana ateş, ikinci ruh (sur) veren, bazen onu cezalandıran; kara şamanların atası olan ilah olarak karşılaşılır.

Puhov onu *abaahıların* gök tanrısı olarak niteler (Puhov, 2015: 184). Metinde bahadırların savaşı sırasında adı bir kere geçer. 3417 [1]

Uot Soluonñay: Bkz. *İlbis Kuha* 3165 [1]

Ürüñ Aar Toyon: Saha mitolojisindeki en büyük ilahtır. Dokuz katlı göğün dokuzuncu katında yaşar. “Şamanlara göre *Ürüñ Ayı*, insanların doğrudan bakamayacakları ateşli gözlü, karşısı görünebilecek kadar şeffaf vücutludur. Yaygın görünüşe göre *Ürüñ Ayı*, ihtiyara ihtiyar, gence genç gözükür. ...tabiattaki her şey aslında onun görünüş değiştirmiş şeklidir. Diğer tanrıların da aynı şekilde onun görünüş değiştirmiş şekli olduğuna inanılır. İyeleri de o yaratmıştır. Ayrıca insan da onun bir parçası, bir yansımasıdır.” (Yıldırım ve Kalkan, 2018: 22). Metinde *Çugdaan Buxatur*'ın ailesiyle yaptığı bir konuşmada, *Kus Debeliye*'nin ve şaman *Ayatalın*'in duasında ismi zikredilir. 1828, 4205, 4128, 4078 [4]

Üç abaahı kız: *Çugdaan Buxatur*'a savaş için söylenen sürenin geldiğini, *Abaahı* bahadırlarının savaşı alanında hazır bulduklarını haber vermek üzere *Kus Debeliye*'nin evinde birden peyda olup haber vererek ortadan kaybolan kötü ruhlardır. 2958 [1]

Bahadırlar

Aan Axtaliya: *Kus Debeliye*'nin kız kardeşidir. *Çugdaan Buxatur*'ın *Kus Debeliye*'den yardım istemesi üzerine, *Kus Debeliye* tarafından çağrılır. *Aan Axtaliya* ilk başta *Çugdaan Buxatur*'a yardım etmemeleri için ablasına fikir beyan etse de ablasının ısrarları neticesinde onlara katılmaya karar verir. 2659, 2873, 2910, 3054, 3311, 3540, 3550, 3553, 3571 [9]

Kün Erili Buxatur: Yukarı Dünya'nın *Ayu* bahadırı ve *Kün Cöhögöy* ve *Kürüö Ceñke*'nin çocuğudur. Doğar doğmaz *Saraxana Küükenñik*'in emri ile kız kardeşi *Itik Kipsıydaan* tarafından kaçırılıp *Saraxana*'ya getirilir. *Saraxana* onu besleyip büyütür ve ona *Kün Erili* adını verir. *Saraxana* tarafından hırçın, açgözlü, kana susamış biri olarak yetiştirilir. Bu duygular onu *Çugdaan Buxatur*'ın ülkesini yağmalamaya sevk eder. Bu duygular öyle güçlüdür ki *Saraxana* ilk başta *Çugdaan Buxatur*'ın ülkesinin yağmalanmasına karşı çıktığı için diğer besleme *Urgunñuk Baatır* ile birlikte *Saraxana*'ya cebrederler. Destanın sonlarında *Kus Debeliye* tarafından dövülmek suretiyle Yukarı Dünya bahadırı olduğu hatırlatılır, eski kimliğine kavuşturulur. 3310, 3581, 3592, 3790, 698, 3884, 3872 [7]

Molcuruut Buxatur: Yukarı Dünya bahadırlarındandır ve *Kus Debeliye*'nin evini koruyan üç bekçiden biridir. *Çugdaan Buxatur*, *Kus Debeliye*'yi ziyarete geldiğinde önce bu üç oğlanla muhatap olur. *Çugdaan* ziyaretinin nedenini onlara anlatır ve sonrasında *Molcuruut Buxatur* içeriye girerek durumu *Kus Debeliye*'ye anlatır. 2273, 2656, 2674, 2825 [4]

Mitolojik Hayvanlar

Key Suorun kıla: *Çugdaan Buxatur*'ın dönüştüğü çift başlı canavar, mitolojik bir hayvandır. 2714, 3062 [2]

Öksökü: *Kus Debeliye*'nin dönüştüğü üç başlı mitolojik kuş, kartaldır. 3437, 408 [2]

Ölüü Ciribiney: Mitolojik bir balıktır ve uğursuz olarak addedilir (Ergun, 2013: 201). *Çugdaan Buxatur*'ın savaş aletlerini tasvir ederken ismi zikredilir. 1996 [1]

Öndölüyer Öksökü kıl: Bkz. *Öksökü* 4641, 4959 [2]

Yukarı Dünya Elçileri

Suluk Baatır: *Cılğa Xaan Toyon*'un haberci oğlanıdır. Metinde karnı, boğazı, omzu, sırtı kıllarla kaplı; aşağı doğru uzamış eğri burunlu; ayak tırnakları aşağı doğru uzayıp eğrilmiş; uzun ve güçlü ayaklı; geniş omuzlu, gözlerini döndüre döndüre bakan bir canavar gibi tasvir edilmiştir. *Taas Eñsilgen* savaş alanını ikiye yarıp bahadırlar açılan çukura düşüp savaşlarına devam ederken bu çukurun ağzında belirir ve *Cılğa Xaan Toyon*'un sözlerini iletir. Buna göre *Kus Debeliye*'nin savaşı bitirmeden, düşmanlarını yenmeden savaş alanını kesinlikle terk etmemesi gerektiğini, aksi hâlde kutsal zıpkınını kendisine fırlatacağını söyler. 3669 [1]

Diğer Kahramanlar

Bakalaan Uus: Demircidir. Birçok *olonxoda Baltalaan* ismiyle yer alır. Üç dünyanın demircisi *Kıday (Kıtatay, Kıtay) Bahsi*'nin yardımcısı veya kardeşidir. Saha inanışına göre demircilerin kurucusu ve koruyucusudur. Metinde *Çugdaan Buxatur*'ın bıçağını yapan ustalardan biri olarak yer almaktadır. 2040 [1]

Degil mañan Uustar: Yukarı Dünya'nın mitolojik ustaları; yapıların ağaç ile ilgili kısımlarını yapan ustalar, dülgerlerdir. 4411, 4347, 4353, 4381 [4]

Kırbukaan Uus: Mitolojik demircilerden biridir. Metinde *Çugdaan Buxatur*'ın bıçağını yapan ustalardan biri olarak yer almaktadır. 2042 [1]

Kökölöön Uus: Kırbukaan Uus ile aynı özelliğe ve fonksiyona sahiptir. 2041 [1]

Orta Dünya Kahramanları

Orta Dünya, insanoğlunun yaşadığı yerdir. Destanın kahramanlarından *Çugdaan Buxatur* ve kabilesi burada yaşar. Destadaki olayların büyük çoğunluğu burada gerçekleşir. İncelenen destanda yer alan Orta Dünya'ya ait kahramanlar şunlardır:

Başkahraman

Çugdaan Buxatur: *Ayu* kabilesinin meşhur bahadırıdır. Destanda *Kus Debeliye*'den sonra ikinci önemli isimdir. Ülkesinin ve kendisinin namı *Saraxana*'ya kadar gider. *Saraxana*'nın çocukları da kendilerini ispatlamak için böylesi meşhur bir bahadırı gözlerine kestirir. *Çugdaan* çok akıllı ve ülkesini seven bir bahadırıdır. Öyle ki iki bahadıra karşı gözünü kırpmadan saldırmıştır. *Abaahı* bahadırlarının üstesinden gelemeyince de sırf ülkesini kurtarmak için *Kus Debeliye*'ye, onlara yardım etsin diye onun önünde düz çöküp yalvarmıştır. 1176, 1283, 1338, 1608, 1674, 1735, 1939, 2189, 2215, 2252, 2260, 2357, 2382, 2406, 2432, 2443, 2599, 2685, 2710, 2745, 2756, 2819, 2934, 2969, 3060, 4617, 4726, 4798, 4808, 830, 3306, 1437, 2900, 3775, 4942, 2305, 2923 [37]

Yardımcı Kahramanlar**Bahadırlar**

Aan Daadar Buxatır: *Ayu* kabilesinin bahadırıdır. Destanın sonlarında ismi geçer. Destanda herhangi bir olaya dahil yoktur. *Çugdaan Buxatır*'ın kız kardeşi *Xaançılaan Kuo* ile *Urgunñuk Baatır*'ı evlendirip evlerini yapan *Kus Debeliye*, onlardan ayrılırken *Urgunñuk Baatır*'a, annesinin soyundan bir çocuk doğacağını, ona *Xaadiat Bergen* adını vermesini, bu çocuğun ileride *Aan Daadar Buxatır* ile karşılaşacağını ve kesinlikle onunla birlikte hareket etmemesi gerektiğini söyler. Böylece ilk ve son kez *Aan Daadar*'ın adı destanda zikredilmiş olur. 4594 [1]

Acına Baay Toyon: *Ayu* kabilesinin kurucusudur. Destanın başkahramanlarından *Çugdaan Buxatır*'ın babasıdır. Metinde *Çugdaan Buxatır* kendisini takdim ederken anne ve babasının ismini de zikrettiğinden adı sıkça geçer. 2209, 1689, 1745, 2301, 2426, 4008, 4714, 4796, 4827, 824, 4939 [11]

Dokuz Oğlan: *Çugdaan Buxatır*'ın *Kus Debeliye Buxatır*'ı karşılamakla görevlendirdiği, beyaz turnaya benzetilen bekâr oğlanlardır. 4630, 4646 [2]

Ecine Baay Xotun: *Ayu* kabilesinin kadın kurucusudur. Destanın başkahramanlarından *Çugdaan Buxatır*'ın annesidir. Destanda *Çugdaan Buxatır* kendisini takdim ederken babası gibi annesinin adını da sıkça zikreder. 1692, 1753, 2212, 2302, 2429, 4011, 4797, 4830, 4879, 827, 4935 [11]

Eriede Bergen: *Ayu* kabilesi bahadırıdır. *Kus Debeliye*'nin izni olmadan gizlice onun koynuna girdiği için *Kus Debeliye* tarafından hapsedilir ve sonradan yine *Kus Debeliye* tarafından affedilir. *Kus Debeliye*, onu hapsedildiği yerden çıkarmak için *Çugdaan Buxatır*'ı yollar. *Eriede Bergen*, hapsediği yerden çıkarken *Kus Debeliye*'ye sadık bir köle olacağına söz verir. Ayrıca, Aşağı Dünya bahadırlarıyla savaş yapılırken *Kus Debeliye*'nin kardeşi *Aan Axtaliya*, Yukarı Dünya'nın oğlu tarafından yakalanacağı sırada, *Eriede Bergen* yetişir ve ona yardım eder. 3777, 3609 [2]

Sabiya Baay Xotun: *Ayu* kabilesinin kurucusu, *Saxa Saarın Toyon*'un eşidir. *Saraxana Küükennik*'in emri ile kız kardeşi *Sayıp Kuturuk* tarafından kaçırılan *Urgunñuk Baatır* öz annesidir. 484, 550 [2]

Saxa Saarın Toyon: *Ayu* kabilesinin kurucusudur. *Saraxana Küükennik*'in emri ile kız kardeşi *Sayıp Kuturuk* tarafından kaçırılan *Urgunñuk Baatır* öz babasıdır. 549, 483 [2]

Simexsin Emeexsin: Hayvanlara bakan ihtiyar kadın, ataerkil ailenin kölesi olarak geçer ve birçok destanda yer alan, genellikle olumsuz bir yardımcı kahramandır. İncelenen metinde herhangi bir dahil olmamıştır, sadece Orta Dünya tasvir edilirken adı zikredilmiştir. 161 [1]

Urgunúk Baatır: *Sabıya Baay Xotun* ve *Saxa Saarin Toyon*'un çocuğudur. Annesi *Sabıya Baay Xotun* onu doğurur doğuramaz *Saraxana Küükennik*'in emri ile *Saraxana*'nın kız kardeşi *Sayıp Kuturuk* tarafından kaçırılır. *Saraxana* onu besleyip büyütür ve ona *Urgunúk Baatır* adını verir. *Saraxana* tarafından tıpkı diğer besleme *Kün Erili* gibi hırçın, açgözlü, kana susamış biri olarak yetiştirilir. Destanın sonlarında *Kus Debeliye* tarafından dövülmek suretiyle Orta Dünya bahadırı olduğu hatırlatılır, eski kimliğine kavuşturulur ve *Çugdaan Buxatur*'ın kız kardeşiyle evlendirilir. 4000, 4847, 3937, 1686, 3303, 3788, 4535, 4573, 706, 922 [10]

Xaadiat Bergen: *Ayu* kabilesi bahadırıdır. *Kus Debeliye*'nin *Urgunúk Baatır*'a müjdelediği, *Urgunúk Baatır*'ın annesinin soyundan doğacak olan bahadırıdır. 4578 [1]

Xaançılaan Kuo: *Ayu* kabilesi kadınıdır ve *Çugdaan Buxatur*'ın kız kardeşidir. *Abaahı* bahadırları *Çugdaan Buxatur*'ın yurdunu yağmaya geldiğinde *Urgunúk Baatır* tarafından kaçırılır. Savaş bittiğinde kurtarılır ve *Kus Debeliye* tarafından kötülüklerden arındırılan *Urgunúk Baatır* ile evlendirilir. 1713, 1890, 2523, 4537, 4834, 4015 [6]

Ruhlar

Aan Alaxçın Xatın: Orta Dünya'nın en büyük ruhudur ve kutsal ağaç *Aal Luuk Mas*'ta yaşar. *Olonxolar*da Orta Dünya kahramanlarının baş koruyucusudur. Kahramanlara nasihat eder, tavsiyelerde bulunur ve kahramanlar yolculuğa çıkmadan önce onları kutsar. Metinde şaman *Aytalın*'ın duasında adı zikredilmektedir. 4235 [1]

Aan Uxxan: Ateş ruhudur. Kendisinden iyilik beklenen ruhtur. Bir diğer adı *Xatan Temieriye*'dir. Destanda *Kus Debeliye Buxatur*'ın savaşa giderken dua ederek yardım istediği ruh olarak yer almaktadır. 3011 [1]

Xatan Temieriye: Bkz. *Aan Uxxan* 3009 [1]

Cebin Kulaxay Xotun: *Timir Cigisken* geçidinin koruyucu ruhudur. *Kus Debeliye*'nin savaşın devam ettiği sırada dua ederek yardımlarına müracaat ettiği ruhlardan biridir. 3268 [1]

Xaan Eğirgen: Kanlı dağ geçidinin ruhu, sahibidir. *Kus Debeliye*'nin, savaşın devam ettiği sırada dua ederek yardımlarına müracaat ettiği ruhlardan biridir. 3264 [1]

Taas Eñsilgen: Bahadırların savaşmaları için belirlenmiş *Kırpiayka* isimli alanın ruhudur. *Kus Debeliye*'nin savaşın devam ettiği sırada dua ederek yardımlarına müracaat ettiği ruhlardan biridir. Savaşın otuzuncu gününde *Taas Eñsilgen*, savaş alanını ortadan ikiye böler ve bahadırlar buraya düşerek savaşıma devam ederler. 3209, 3475 [2]

Toyon Turantay: Kanlı dağ geçidinin sahibi olan ruhtur. *Kus Debeliye*'nin savaş sırasında dua ederek yardım istediği bir başka ruhtur. 3260 [1]

Nelber İye Xotun: *İeyixsitlerin* gezdiği dağ geçidinin iyi niyetli sahibesi, ruhudur. *Kus Debeliye'nin*, savaşın devam ettiği sırada dua ederek yardımlarına müracaat ettiği ruhlardan biridir. 3272 [1]

Şamanlar

Ayu Cargıl: *Ayu* kabilesinin kadın şamanıdır. *Kus Debeliye'nin Urganúk Baatır* ile *Çugdaan Buxatur*'ın kız kardeşi olan *Xaançılaan Kuo*'nun yaşayacağı yerin inşa edilmesi için Yukarı Dünya ruhlarına ettiği duada adı geçer. 4069, 4070 [2]

Aytalın: *Ayu* kabilesinde kadın şamandır. *Kus Debeliye'nin, Urganúk Baatır* ile *Çugdaan Buxatur*'ın kız kardeşi olan *Xaançılaan Kuo*'nun yaşayacağı yerin inşa edilmesi için Yukarı Dünya ruhlarına dua eder ve bunun neticesinde *Aytalın* gelerek onlar için dua edip tavsiyelerde bulunur. 4131, 4169, 4209 [3]

Kün Küögelcin: Gök kadın şaman ve *Kün Toyon*'un kızıdır. *Kus Debeliye'nin Urganúk Baatır* ile *Çugdaan Buxatur*'ın kız kardeşi olan *Xaançılaan Kuo*'nun yaşayacağı yerin inşa edilmesi için Yukarı Dünya ruhlarına ettiği duada adı geçer. 4050, 4055 [2]

Kün Küögeldin: Bkz. *Kün Küögelcin* 4464 [1]

Aşağı Dünya Kahramanları

Aşağı Dünya'da yaşayan *abaahı*larla ilgili olarak Puhov, önemli bir noktaya dikkat çeker. O, geleneksel Saha inancındaki *abaahı*lar ile destanlardaki *abaahı*ların birbirine karıştırılmaması gerektiğini, geleneksel inançtaki *abaahı*ların tanrısal olduğunu, destanlardaki *abaahı*ların ise epik bir kabileden ibaret olduğunu söyler. Diğer bir ifadeyle, destanlardaki *abaahı*ların normal, ölümlü insan olduğunu belirtir (Puhov, 2015, s. 143). Dolayısıyla metinde geçen Aşağı Dünya'ya ait bazı kahramanlar ruhlar başlığı altında, bazıları da bahadırlar başlığı altında ele alınmıştır.

Metinde yer alan Aşağı Dünya kahramanları şunlardır:

Başkahraman

Saraxana Küükennik: *Abaahı* kadını ve *Arsan Duolay*'ın kızıdır. Yaşadığı yerle yetinmeyip yaşamasının yasak olduğu Orta Dünya'yı gözüne kestirir. Anne ve babası ona izin vermeyince yalvarıp yakarak, orada hiç kimseye karışmayacağına, kötülük yapmayacağına dair yemin etse de Orta Dünya'ya gider gitmez verdiği sözü, ettiği yemini unutarak kötülüklerine başlar. Yeni doğmuş çocukları kaçırtıp onları hırçın, açgözlü, kana susamış biri olarak yetiştirdiği için merhametsiz biri olarak nitelendirilebilir. Büyüttüğü beslemelerin *Kus Debeliye*'ye yenildiğini öğrenince Aşağı Dünya'ya kaçması dolayısıyla da korkak olarak atfedilebilir. 3960, 1237, 1789, 2258, 2312, 2509, 251, 336, 3891, 4099, 447, 557 [12]

Yardımcı Kahramanlar**Ruhlar**

Obot Menegey: Hunharlık iyelerinden biridir. Metinde bahadrlar savaşırken on yaşında çocuğa dönüşerek savaş alanını dokuz günde bir yıkar. 3164 [1]

Bahadrlar

Arsan Duolay: *Abaahı* kabilesinin kurucusu ve Aşağı Dünya'nın lideridir. Ayağında prangayla doğmuş, eski bir palto giyen, rende dişli, zıpkın sağlı bir ihtiyar olarak tasvir edilir. Metinde *Saraxana*'dan "Arsan Duolay'ın biricik kızı" olarak söz edilmesi nedeniyle adı metinde sıkça geçer. 1236, 2256, 2310, 241, 2508, 256, 262, 303, 3443, 3889, 3956, 4096 [12]

Cebin Kulaxay: *Arsan Duolay*'ın kızı ve *Saraxana Küükennik*'in kız kardeşidir. *Saraxana*'nın emri ile Aşağı Dünya'da yaşayan *Ölüü Ötümextey* ve *Timir Temelekeen*'in çocuğunu kağırarak ablasına getirir. 379, 491 [2]

İtik Kıpsydaan: *Arsan Duolay*'ın kızı ve *Saraxana Küükennik*'in kız kardeşidir. *Saraxana*'nın emri ile Yukarı Dünya'da yaşayan *Kün Cöhögöy* ve *Kürüö Ceñke*'nin çocuğunu kağırarak ablasına getirir. 372, 464 [2]

İnneli Balay: *Abaahı* kabilesinin kurucusu *Arsan Duolay*'ın eşi, *Saraxana Küükennik*'in annesidir. Metinde *Saraxana*'nın Orta Dünya'ya gitmek için anne ve babasından izin istediği bölümde ismi geçer. 257, 264 [2]

Ölüü Ötümextey: *Abaahı* kabilesinin başi, *Timiraxtaax Dığydaan Böğö*'nün geręek babasıdır. 3295, 3678, 502, 553 [4]

Sayıp Kuturuk: *Abaahı* kadını ve *Sarahana Küükennik*'in kız kardeşidir. *Saraxana*'nın emri ile Orta Dünya'da yaşayan *Sabiya Baay Xotun* ve *Saxa Saarın Toyon*'un çocuğunu kağırarak ablasına getirir. 375, 476 [2]

Tıniraxtaax Dığydaan Böęö: *Abaahı* kabilesi bahadırıdır. *Ölüü Ötümextey* ve *Timir Temelekeen*'in çocuğudur. Annesi *Kürüö Ceñke* onu doğurur doğurmaz ile *Saraxana*'nın kız kardeşi *İtik Kıpsydaan* tarafından kaçırılıp *Saraxana*'ya getirilir. Yapı itibariyle *Kün Erili* ve *Urgunruk Baatır*'dan daha yapılı ve güçlüdür. *Saraxana* Yukarı ve Orta Dünya'nın çocuklarını emzirirken saę dizine oturtup saę göğsüyle, *Dığydaan Böęö*'yü ise sol dizine oturtup sol göğsüyle emzirir. Açıkgozlu, kurnaz, yerinde duramayan, atik, biri olarak ve tırnaklı lakabıyla birlikte zikredilir. 1409, 2667, 2769, 3233, 3682, 710, 924, 933, 958, 3299 [10]

Timir Temelekeen: *Abaahı* kabilesinin kurucusu ve *Ölüü Ötümextey*'in eşidir. Ayrıca *Timiraxtaax Dığydaan Böğö*'nün geręek annesidir. 3296, 3679, 503, 554 [4]

Mitolojik Hayvanlar

Moñooy Kıl: Ateş çıkaran mitolojik yılanıdır. *Saraxana*'nın kardeşi *Itik Kipsydaan*'ın Yukarı Dünya'ya giderken dönüştüğü mitolojik hayvandır. 515 [1]

Ölüü Ötümex Kıla: Aşağı Dünya'nın mitolojik vahşi hayvanı. *Saraxana*'nın kardeşi *Cebin Kulaxay*'ın Aşağı Dünya'ya giderken dönüştüğü mitolojik hayvandır. 523 [1]

Mekânı Belli Olmayan Kahramanlar

Metinde geleneksel Saha inancının dışında kahramanlar da bulunmaktadır. Bunların Saha-Rus temasları neticesinde destanlara nüfuz ettiğini söylemek mümkündür. Destanın derlendiği dönem de göz önüne alındığında bu unsurların destan metninde yer alması gayet normaldir. Bu iki kahraman da Rus Ortodoks inancına ait kahramanlardır ve destandaki isim ve vazifeleri şu şekildedir:

Arxaanál Tañara: Baş melektir. Hristiyanlık terminolojisine ait bir kavramdır. Ortodoks mitolojisinin metindeki izlerinden biridir. Destan metninin başlarında, Orta Dünya'daki Batı Sibirya adlı yer tasvir edilirken adı zikredilmektedir. Metinde tam olarak "...Arxaanál Tañara denen, bu isimle ünlenen, kabadayı gibi yürüyen kişinin yaşayacağı yerin..." şeklinde geçer. 85 [1]

Nukuola Tañara: Hristiyanlık terminolojisine ait bir kavramdır. Ortodoks mitolojisinin metindeki izlerinden biridir. Destan metninin başlarında, Orta Dünya'daki Batı Sibirya adlı yer tasvir edilirken adı zikredilmektedir. Metinde tam olarak "...dokuz katlı, pislîği olmayan, temiz beyaz gökte, Tanrı Nikolay denilenin, hiddetiyle nam salıp yaşayacağı yerin öteki tarafında..." şeklinde geçer. 96 [1]

Yer Adları

Destanın olay örgüsü genel itibarıyla Orta Dünya'da, diğer bir ifadeyle insanoğlunun halihazırda yaşamakta olduğu dünyada geçmesine rağmen, metinde bulunan yer adlarının hemen hemen hepsinin mitolojik yer adları olması dikkat çeken bir husustur. İncelenen metindeki yer adları aşağıda alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Aşağı Dünya: Saha Türkçesinde *Allaraa Doydu* veya kısaca *Allaraa* olarak adlandırılan Aşağı Dünya, kötü ruhları yaşadığına inanılan yerdir. "Alt Dünya temelinde geniş olup yukarı doğru daralır. Burada güneş ve ay farklıdır; daha sönüktür; etrafı tam olarak aydınlatmazlar. Burada dünya sürekli alaca karanlıktır. Alt Dünyanın otları ve çimenleri demirden ve dikenlidir. Örumceklerin bile battığı bela denizi olarak bilinen ateşli, yanan bataklıkları vardır. Sakinleri de tek gözlü, tek kollu, tek ayaklı çirkin yaratıklardır. Bunlar yukarıya Orta Dünya'ya çıktıklarında insanlara zarar verirler." (Ergun, 2013: 140). Destanın baş kötü kahramanı *Saraxana* ve diğer *Abaahı* kabilesi üyeleri bu dünyada yaşarlar. 3018, 4564, 707, 521, 524, 3953, 1235, 233, 3496, 3658, 4745, 492, 552 [13]

Batı Sibirya (Arğaa Sibiir): Orta Dünya'da yer alan bir ülkedir. Bu kavramın, *olonxolarda* Sibirya adının etkisiyle oluştuğu düşünülür. Bununla birlikte *Sibiir* kelimesi *olonxolardaki sir*

“toprak, ülke” kelimesiyle eş anlamlı olup günümüzdeki coğrafi adlandırma ile aynı değildir. Metinde Batı Sibirya Sahaların yaşadığı yeri içine alan bölgenin adıdır. Yeryüzünün yarısını kapladığı tasavvur edilir. Metinde mitolojik olmayan tek yer adıdır. 110, 113, 1234, 1786, 2507, 2892, 3944, 4091, 4212, 4335, 4835, 2327, 4119, 4134, 4623 [15]

Buolak Xaya: *Buolak* dağı. Bahadırların savaşı için tahsis edilmiş alandır. Metinde bahadırın savaşı burada gerçekleşir. *Çugdaan Buxatur*, *Abaahı* bahadırlarıyla yaptığı ilk mücadeleden mağlup çıkınca, ikinci kez karşılaşmak üzere *Abaahı* bahadarlarına *Buolak Xaya*'da karşılaşmayı teklif eder. 1649, 3182, 3493 [3]

Cölörü Xaan: Aşağı Dünya'dan Orta Dünya'ya açılan geçitlerden biridir. *Saraxana Küükennik* ve kız kardeşleri *Itik Kipsydaan*, *Sayıp Kuturuk* ile *Cebin Kulaxay* Aşağı Dünya'dan Orta Dünya'ya giderken bu geçitleri kullanır. 417 [1]

Çuguya Xaan: Aşağı Dünya'dan Orta Dünya'ya açılan geçitlerden biridir. Bkz. *Cölörü Xaan* 411 [1]

Çağya Xaan: Aşağı Dünya'dan Orta Dünya'ya açılan geçitlerden bir diğeridir. Bkz. *Cölörü Xaan* 413 [1]

Degie: Bkz. *Yana (Caañı)* 3630 [1]

Delbirge Xaan: Bir dağ geçidi. Muhtemelen Orta Dünya'da; adak olarak yele ve bez parçalarının bağlı bulunduğu bir yerdir. 3106, 3271 [2]

Kırpaayka: Bkz. *Kırpiayka* 1651, 3516 [2]

Kırpiayka: Kahramanların savaşları için belirlenmiş alandır. Hakkında kesin bir bilgi yoktur. Metne göre de ya *Buolak Xaya* ile aynı ya da *Buolak Xaya*'nın hemen yanında bir yer olmalıdır. Çünkü ismi *Buolak Xaya* ile birlikte zikredilir. 3183, 3208, 3462 [3]

Kileye Xaan: Aşağı Dünya'dan Orta Dünya'ya açılan geçitlerden başka biridir. Bkz. *Cölörü Xaan* 409 [1]

Kimeen İmeen doydu: Kahramanın okunu hazırlamak için gerekli olan ağaç kökünün bulunduğu epik yerdir. Birçok *olonxoda* kahramanın okunu tasvir ederken *Tumaan-İmeen* ve *Hamaan-İmeen* adları ile birlikte kullanıldığı görülür. Metinde *Çugdaan Buxatur*'ın silahları tasvir edilirken kullanır. 1994 [1]

Orta Dünya: Saha Türkçesinde *Orto Doydu* olarak adlandırılan Orta Dünya, insanoğlunun ve orman, dağ, akarsu, geçit vb. doğa unsurlarının ruhlarının yaşamını sürdürdüğü yerdir. Destanın esas konusu bu mekânda gerçekleşmiştir. Orta Dünya'nın oldukça güzel ve canlı bir yer olması dolayısıyla, Aşağı Dünya ruhlarından ve destanın başkahramanlarından *Saraxana*

Küükenñik'in burayı ele geçirmek istemesi ile destan başlar. Devamındaki olaylar ise destanın ana konusunu oluşturur. 363, 2153, 313, 3455, 4570, 517, 548, 781, 2692, 1431, 3025, 4333, 4560, 1401, 1684, 3301, 3786, 3935, 4533, 4845, 703, 722, 920, 2913 [24]

Suordaax Suksulla Xaan: Kanlı dağ geçididir. Metinde *Toyon Turantay*'ın ruhu olduğu geçittir. Metinde, *Kus Debeliye*'nin, *Kırpiayka*'nın ruhu olan *Taas Eñsilgen*'e yalvardığı konuşmada ismi zikredilir. 3259 [1]

Timir Cigisken: Dağ geçididir. Metinde *Cebin Kulaxay Xotun*'un ruhu olduğu geçittir. *Kus Debeliye*'nin, *Kırpiayka*'nın ruhu olan *Taas Eñsilgen*'e yalvardığı konuşmada ismi zikredilir. 3267 [1]

Tumaan İmeen doydu: Bkz. *Kimeen imeen doydu* 1992 [1]

Unaaritta Ebe Xotun: Orta Dünya'da, insanoğlunun yaşadığı çok güzel bir doğaya sahip yerin özel adıdır. Metinde "...Batı Sibirya'nın yüksek yeri, meşhur alanı, arkası görünmez, karşısı bilinmez Unaaritta Ebe Xotun..." şeklinde tasavvur edilir. 131, 3949, 3982, 422, 137, 4288 [6]

Uot Kudulu: Mitolojik ateş denizidir. Aşağı Dünya'da yer almaktadır. Metinde, kahadlırların savaşı devam ederken ortaya çıkan *Kırpiayka*'nın ruhu olan *Taas Eñsilgen*, kahadlırları bu denizin hemen sağındaki yere kovar. 3506 [1]

Üöden: Bkz. *Ütügen* 3651, 3975, 4222, 1597, 2666, 3229, 3498, 500 [8]

Ütügen: Cehennem ve Aşağı Dünya anlamlarına gelmektedir. Metinde ekseriya cehennem anlamında kullanılır. Çünkü Aşağı Dünya ifade edilmek istendiğinde *Allaraa* veya *Allaraa Doydu* terimleri kullanılmıştır. 3703, 4224, 3976, 3430 [4]

Yana (Caañı): Bir ırmağın adıdır. *Soluk Baatır*'ın tırnaklarını tasvir ederken kullanılır. *Soluk Baatır*'ın tırnakları burada Yana tırpanına benzetilir. 3628 [1]

Yukarı Dünya: Saha Türkçesinde *Üöhe* *Doydu* olarak adlandırılan Yukarı Dünya; ruhların, ilahların ve Yukarı Dünya kahadlırlarının yaşadığı yerdir. Doğu ve Güney göğün bu dünyada olduğu tasavvur edilir. Doğu gökte dokuz kat vardır ve bu katlarda destan metinde yer alan ilahlar, ruhlar yer alır (Yıldırım ve Kalkan, 2018, s. 6). 4562, 2272, 2673, 2825, 3309, 3580, 3612, 3789, 3871, 3883, 641, 696, 1245 [13]

Xaan Çuguya: Bkz. *Çağıya Xaan* 3120, 3263, 3796 [3]

Xamaan İmeen doydu: Bkz. *Kimeen İmeen doydu* 1990, 3482 [2]

Xoñoroy Cuorsun: Dar, uzun ve çıplak tepedir. Metinde *Kün Erili* ve *Urgunñuk Baatır Çugdaan Buxatur*'ın yurdunu yağmaya geldiklerinde, keşif için önce bu tepeye çıkıp etrafı seyrederek. Bunun haricinde bazı tasvirlerde de bu tepenin ismi zikredilir. 1055, 1063, 1543, 3179 [3]

Sonuç

Destan, milletlerin hafızası olan değerli bir anlatı türüdür. Toplumun geçmiş dönemlerden günümüze kadarki sürecinde halkın hafızasında kalan izlerini, yaşanmışlıklarını, gelenek, görenek ve inanç sistemini yansıtmaya, ayrıca insanların hayal dünyalarını, umut ve beklentilerini yansıtmaya sebebiyle destanlar önemlidir. Sahalar, zengin bir destan külliyyatına

sahiptir. Yazıya geç geçmeleri nedeniyle Sahaların tarihi hakkında çok fazla yazılı kaynak yoktur. Tarihî araştırmalarda içerik olarak tarihsel bilgi barındırması dolayısıyla oldukça değerli bir bilgi kaynağı durumunda olan destanlar, Saha kültüründe önemli bir yer teşkil etmektedir. Geleneksel Saha inanç sisteminin tüm izlerini bünyesinde bulunduran destanlar, gerek kahramanların gerekse olayların geçtiği yerlerin mitolojik özellikleri dolayısıyla Türk destan geleneğinde müstesna bir konuma sahiptirler.

İncelenen metinde, Orta Dünya'dan yirmi üç kahraman, yüz bir defa; Yukarı Dünya'dan yirmi dört kahraman, yüz elli beş defa; Aşağı Dünya'dan on iki kahraman, kırk üç defa ve mekânı belli olmayanlar olarak değerlendirilen Hristiyan Ortodoks inancının metindeki izleri olarak tespit edilen iki kahraman da iki defa zikredilmiştir. Toplamda altmış bir kahraman, üç yüz bir defa zikredilmiştir. Metnin genelinde Orta Dünya'dan olan on beş insanoğlu haricinde, geriye kalan kırk altı kahraman mitolojik özellik taşımaktadır. Kahramanlar ve bunların isimlerinin sıkça tekrarlanması, mitolojik türde olan destanın bu açıdan zenginliğini göstermektedir.

İncelenen metinde tespit edilen yer adı sayısı yirmi beştir. Bu yirmi beş yer adı toplamda doksan yedi defa metinde zikredilmiştir. Batı Sibirya (*Arğaa Sibiir*) haricinde geriye kalan isimler Saha destanlarında yer alan mitolojik yer adlarıdır. Bu özelliğiyle de kahramanlarda olduğu gibi yerle ilgili mitolojinin de destana yaygın bir şekilde yansıdığını söylemek mümkündür.

Yapılan inceleme neticesinde elde ettiğimiz veriler, Saha Türklerinin destan dünyasında kurguladıkları şahısların mekânlara göre uygun bir şekilde yerleştirildiğini, her mekânın kendine has şahıs kadrosuyla oluşturulduğunu, anlatıcının destan metnini söylerken şahıs ve yer adlarını rastgele değil, kompozisyon bütünlüğünde belirli bir mantık ve inanç sistemine bağlı kalarak yarattığını açıkça göstermektedir.

Kaynakça

- Alekseyev, A. (2012). *Ayu iteğelin tuhunan*, Cokuuskay: Biçik.
- Emelyanov, N. V. (2016). *Soy Ataları hakkında olongho konuları*, Çev.: Metin Ergun, Konya: Kömen.
- Ergun, M. (2013). *Yakut destan geleneği ve er sogotoh*, Ankara: TDK.
- Ergun, M., Zakharov, T., ve Gavriliyev. Ç. (2017). *Sakha Kahramanlık destanı ehe khara athi eles bootur*, Konya: Kömen.
- Ergun, P. (2019). *Sibirya Türklerinin destanlarında iyeler*, Konya: Kömen.
- Fedorov, A.S. (2011). *Öbüge siere-tuoma*, Cokuuskay: Biçik.
- Gömeç, S. (2003). *Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları tarihi*, Ankara: Akçağ.
- Komisyon. (1993). *Yakutskiy geoiçeskiy epos kus debeliye*, Novosibirsk: NAUKA.

- Puhov, İ. V. (2015). *Yakut kahramanlık destanı olonho genel tipler*, Çev.: Metin Ergun, Konya: Kömen.
- Teris (2012). *İteğel Tılcıta*, Cokuuskay: Biçik.
- Yıldırım, H., Kalkan, N. (2018). *Saha Türklerinde Tanrı öğretisi şamanizm*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yıldız, N. (2015). *Türk dünyası destancılık geleneği ve destanlar*, Ankara: Akçağ.